

„Kodanlaste ooper“ ja kodanlik teater: Hamburgi ooperimaja Haneturul (1678–1738) teatripraktikate kulminatsioonipaigana õukondliku esinduslikkuse ja populaarsete traditsioonide vahel

Ingo Rekatzky

1678 avas kodanike huve esindav ühendus hansalinna Hamburgi Haneturul (Gänsemarkt) ooperimaja. Siin on tegemist saksa keeleruumi esimese teatriga, kus paiksed ansamblid mängisid peaaegu aasta läbi ja mis pealegi oli põhimõtteliselt avalik: mitte üheski teises saksakeelse ruumi linnas ei suudetud teatrit nii vara, eelkõige aga nii püsivana sisse seada. Kuni korrapärase etendustegevuse peatamiseni aastal 1738 esitati siin ligi 300 teost. Seejuures suudeti ooperimajaga siduda nimekaid heliloojaid, libretiste ja teatrikunstnikke, osa neist pikaajaliselt.

Asjaolu, et ooper püsis erakordselt kaua, tervelt kuus aastakümnet püsivalt ühes kodanlikus kaubalinnas, tingis selle, et Haneturu ooperimaja vaadeldi muusika- ja kohaloolises kirjanduses pikka aega Hamburgi „kodanlaste ooperina“: kaugel vürstiõukondadest ja suuresti sõltumatu aristokraatsetest mõjutustest, olevat muusikateater saanud siin areneda iseseisva kodanikukultuuri väljendusena. Muusikateaduses kehtib nüüdseks aga valdavalt arusaam, et Haneturu-ooperi asutamispulss ja repertuaar püüdsid siiski igati vastata õukondlik-aristokraatse esituse nõuetele – seda enam, et ümmarguselt kuuendik etendatud teostest esitati diplomaatilist koalitsioonipoliitikat teenivate pidu-ooperitena erinevate Euroopa vürstide auks.

Siinne artikkel haakub nende muusikateaduslike teesidega ja visandab hansalinna Hamburgi sotsiokultuurilised eeldused, mis mitte ainult ei võimaldanud pidevat ooperitegevust, vaid – majanduslike ja kultuuriliste hegemooniapüüete väljendusena – tegid selle lausa hädavajalikuks. Otseselt teatriteaduslikust perspektiivist vaadeldakse peale selle tugeva järeelmõjuga kultuuriloolisi protsesse, mis leidsid erinevate Euroopa muusika-, teatri- ja peopraktikate ülekandes aset õukondlik-representatiivsete ja populaarsete traditsioonide vahel. Need Haneturu-ooperis teatridiskursuste ja teatripraktikate kogumis toimunud pikaajalised protsessid moodustasid – üksnes näiliselt paradoksselt – jällegi tingimatud eeldused hilisema kodanliku, kirjanduskeskse teatridefinitsiooni jaoks ühes selle fiktiivsuskontseptsiooniga, nii nagu selle püsivalt kehtestasid protestantliku alatooniga saksa valgustuse reformid.

Olulist teetähist selles pikaajalises teatripraktikate debatis kujutab endast seejuures niinimetatud esimene Hamburgi teatritüli, mis puhkes ooperimaja asutamisel. Leidnud aset aastatel 1681 kuni 1688 hansalinna protestantlike teoloogide vahel, nimelt äärmuslikult teatriveenulike pietistide ja mõõdukate teatrikaitsjate, luterlike ortodoksude vahel, viis teatritüli 1686 isegi ooperimaja sulgemise ja napilt kaheaastase mängupausini. Ehkki muusika- ja teatriteaduses teatritüli ja sellega seotud adiafooride-debatti suuresti marginaliseeritakse, vaadeldakse seda käesolevas artiklis teatri legitimeerimisprotsessi otsustava rööpaseadjana. Hamburgi mudeli juures võib nimelt märgata nii teoreetilisi kui ka praktilisi kokkuleppeid, milliseid praktikaid hakati hiljem, protestantismi ja selle eetika- ja moraalisisüsteemi määraval mõjul, teatri või näitekunstina tunnustama – sealhulgas kaugelt väljaspool Hamburgi või ooperižanri piire. Teoloogilistes debatitekstides eritleti ja määratleti legitiimset teatraalset fiktsiooni – hilisemate kodanlik-valgustuslike ideede eelvirvendusena – üha enam kui jumaliku loomisakti ilmalikku peegeldust.

Teatritüli mõjutusi näidatakse artiklis Haneturu-ooperi kahe lahkneva repertuaari-raskuspunkti näitel sajandivahetusest alates, mis mõjuvad Hamburgi sotsiokultuurilises koetises aga vähemasti paradokssena. See puudutab esiteks juba mainitud Hamburgi pidu-ooperite rikast traditsiooni, mis – *opera seria* dramaturgiat järgides – oli põimunud kuluka õukondlik-aristokraatse esituskontekstiga. Kui ka need etendused teenisid eelkõige küll diplomaatilisi eesmärke, näitamaks Hamburgi sidemeid erinevate Euroopa vürstikodadega, siis katsetati siin juba fiktsiooni ideed, mis osutus hilisema, kodanliku valgustuse teatrimudeli jaoks siduvaks. Seda näidatakse Reinhard Keiseri ooperi „Suure Augustuse poolt üldise maailmarahu puhul suletud Januse tempel“ näitel („Der bey dem allgemeinen Welt=Friede von dem Grossen Augustus geschlossene Tempel des JANUS“), mis esitati 1698 Rijswijki rahu puhul keiser

Leopold I auks. Põhjuslikkuse ja lõplikkuse põhimõttel tihendatuna esitletakse siin teatraalses fiktsioonis ideaalset sotsiaalset korda, mille tulevase teostuse peab tagama Leopold I, keda ülistatakse „uue Augustusena“.

Teiseks olid Haneturu-ooperis ütle mata edukad Pariisi laadateatri, *théâtre de la foire*'i traditsioonis *singspiel*'id. Siin oli eesmärgiks moraalipoeetiline mõju, millel on selgeid paralleele valgustusliku kirjanduskomöödiaga – seda aga vanemate praktikate kohandamise kaudu, millele ei olnud teatritüli tulemusena nüüd üha valgustatumas teatridiskursuses enam kohta. Nii nimetas helilooja ja publitsist Johann Mattheson Georg Philipp Telemanni *foire-singspiel*'i „Tagurpidi maailm“ („Die verkehrte Welt“, 1725) „tagurpidi, kurjaks ooperiks“. Haakudes teatritüli tulemustega ja toetudes Gottfried Wilhelm Leibnizi „Teodiike esseedele“ („Essais de théodicée“, 1710), defineeris Mattheson legitiimse teatrifiktsiooni kui mitte reaalse, aga võimaliku maailma väikeses formaadis – ja esindas seejuures sarnast seisukohta nagu Leipzigi poetikaprofessor Johann Christoph Gottsched. Ühes olulises punktis erinevad nende varase valgustuse esindajate vaated siiski: Mattheson tundis muusikas ja laulus ära reaalsuse ja kunsti vahelise, originaali ja kujutise vahelise vajaliku vahe. Seevastu Gottsched, kelle seisukoht jäi valgustuslikus mõttevahetuses peale, nägi siin peamist tõendust ooperižanri ebatõepärasusele ja ebaloomulikkusele, mistõttu tuli ooper edaspidi kodanlikust teatridefinitsioonist välja jätta. Pikas perspektiivis viis see seleni, et legitiimsete teatraalsete praktikate settimisprotsessid, mis toimusid Hamburgi Haneturu-ooperi lähikonnas ja mõjusid kaugelt Hamburgist väljapoole, jäid unustusse.

Tõlkinud Anu Schaper